
Reformatoriese perspektiewe op die volksverteenvoordigende Standewese en politieke verset: Middeleeuse aanknopingspunte, post-Calvinistiese begronding en ontwikkelinge in Marnix van St. Aldegonde se politieke geskrifte

Andries Raath

Departement Publiekreg

Universiteit van die Vrystaat

RaathA@ufs.ac.za

Abstract

Reformatory perspectives on representative estates and political resistance: Medieval connecting points, post-Calvinistic grounding and developments in Marnix of St. Aldegonde's political writings

By the time of the Reformation, it had already been well established that peace and justice in the political life is best accomplished when the membra et corpore of the state function in harmony (John of Salisbury (1120-1180)); in accordance with the measure set by the law, the princship must establish the different parts of the State, equip them with their officia, reward and punish them, conserve them, promote their co-operation and prevent disturbance among them (Marsilius of Padua (died after 1342)), and the power of making laws are exercised by bodies representing the whole people under which stand the three estates (Clergy, Nobles and People) which regulate the special affairs of

the provinces (Nicholaus of Cusa (1401-1464)). These principles found support from Calvin. His distinction between kings and tyrants focused on two aspects: tyrants rule against the will of their subjects and exercise power without restraint. To Calvin the just ruler acts as praeses legum et custos: upholding and guarding the laws. The just ruler acts as upholder and enforcer, that is to say, of laws that already exist, rather than the deviser of new ones. The first duty of the subjects towards magistrates is to think most honourably of their office, which indeed they should recognize as a jurisdiction bestowed by God, and on that account to esteem and reverence them as ministers and representatives of God. In insisting on the duty of obedience, Calvin had of course no more intention than Luther had of denying that there are occasions when we must obey God rather than men. But on his view, as on Luther's, these cannot entitle private men to take up arms against their rulers. At best, there may be magistrates who happen to be appointed to restrain wicked rulers; ephors, tribunes and such power as the three estates exercise in every realm when they hold their chief assemblies. This exception, pregnant with momentous possibilities for later Calvinism, was all that Calvin would allow. The Magdeburg Confession (1550) casts the doctrine of the lesser magistrates in a form superceding Calvin's views on passive disobedience: All magistrates, higher and lower, possess delegated authority from God; lesser magistrates also have a duty to oppose the superior magistrate-turned-tyrant when he makes laws contrary to the law of God. This doctrine of the constitutional role of lesser magistrates served as a springboard for the Calvinist political and theological leader, Marnix of St. Aldegonde (1527-1589), during the early stages of the Dutch Revolt, to make freedom of conscience and civil liberties the most important concerns of the lesser magistrates in performing their constitutional duties of protecting the subjects against tyranny – an important step in the development of Reformational constitutional resistance theory.

Inleiding

Johannes Calvyn (1509-1564) se politiek filosofiese teorie het om drie belangrike uitgangspunte gewentel: (a) Die Bybelse totaliteitsvisie; (b) menslike amps-verantwoordelikheid en (c) politieke medeseggenskap en burgervryheid as onontbeerlike voorwaardes vir staatlke individualisering

en burgervryheidsbeskerming.¹ Calvyn se konstitusionele verset-teorie was begrond in die absolute soewereiniteit van God,² die onherleibare verskeidenheid in God se skepping,³ God se skepping wat staan onder wette wat die innerlike aard en struktuur daarvan bepaal,⁴ dat elke lewenskring beskik oor 'n eie innerlike aard en lewenswet⁵ en daarmee 'n oorspronklike gesags- en bevoegdheidsfeer wat regstreeks aan die soewereine gesag van God ontleen is.⁶ Calvyn se begroning van die staat staan afgeteken teen sowel die Machiavellistiese staatsabsolutisme as Wederdoperse staatsnihilisme: "Hoewel die rede vir hierdie betoog op die oog af vreemd is aan die geestelike geloofsleer wat ek my ten doel gestel het om te behandel, sal dit, na mate ons vorder, blyk dat dit met reg deur my bygevoeg word, of liever, dat ek deur nood daartoe gedryf word om dit te doen. Die rede hiervoor is veral dat waansinnige en onbeskaafde mense aan die een kant poog om hierdie orde wat van Godswē ingestel is, uit raserny omver te werp. Aan die ander kant aarsel vleiers van owerhede nie om die mag van keisers teenoor God se heerskappy te stel en dit mateloos te verhef nie."⁷ Elders skryf hy van die politieke owerheidsamp: "Hiermee word immers aangetoon dat hulle [owerhede] 'n opdrag van God het; dat hulle met Goddelike gesag bekleed is en God se Persoon ten volle dra omdat hulle in 'n sekere sin as sy plaasvervaarders optree."⁸ Politieke ampsdraers beskik oor 'n tweërlei taak: "Ons merk dus dat owerhede as beskermers en regters aangestel word met die oog op openbare onskuld, beskeidenheid, eerbaarheid en rustigheid. Hulle enigste belangstelling moet wees om vir die algemene welvaart en vrede van almal te sorg."⁹ God het, voeg Calvyn by, die owerheid die swaard in die hand gegee om teen boosdoeners op te tree¹⁰ en geregtigheid te

- 1 Kyk J.J.F. Durandt, *Wysgerige Grondslae van die ius resistendi by Calvyn*. MA-verhandeling, UOVS (1956).
- 2 Calvyn, *Institusie*. Dl. 4. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvyn Jubileum Boekefonds (1992), 1, XVI, 1; Calvyn, *Opera*, II. Apeldoorn: Instituut voor Reformatieonderzoek (2005), p. 144. Alle verwysings na Calvyn, *Opera*, is na hierdie bron tensy anders vermeld.
- 3 Calvyn, "Kommentaar op Genesis". In: J. Calvyn, *John Calvin Collection*. Ages Digital Library (2000) (alle verwysings na Calvyn se Bybelkommentare, is na hierdie bron); Calvyn, *Opera*, XXIII, 9.
- 4 Calvyn, "Kommentaar op Genesis", I, 25; II, 20.
- 5 Calvyn, *Opera*, XXIV, 609; XXXIV, 656.
- 6 Calvyn, *Opera*, XXXV, 163.
- 7 Calvyn, *Institusie*, 4, XX, 4.
- 8 Calvyn, *Institusie*, 4, XX, 4.
- 9 Calvyn, *Institusie*, 4, XX, 9.
- 10 Calvyn, "Kommentaar op Romeine", 13:4.

handhaaf.¹¹ Die staat kan nie sonder 'n bepaalde gesagstruktuur bestaan nie – 'n standpunt wat by die Middeleeuse beklemtoning van die regsraad van die politieke gemeenskap aansluiting vind: “Niemand ... zweifelte, dass die formell unbedingte Gehorsamspflicht des Unterthanen materiell durch die höheren Gebote des göttlichen und natürlichen Rechts begrenzt sei; dass jenes Bibelwort ... einen zu allen Zeiten und an allen Orten gültigen Rechtssatz enthalte; dass der geringste Unterthan, wenn er dem wider Gottes Gebot und sein Gewissen verstossenden Befehl der höchsten Gewalt den Gehorsam weigere und die Folgen standhaft auf sich nehme, Recht tue, und Unrecht tue, wenn er dies unterlasse.”¹² Calvyn was van oortuiging dat die staatlike gesagstruktuur 'n eiesoortige karakter openbaar wat tot uitdrukking kom in die verhouding tussen die owerheid en die onderdaan: Die owerheid is 'n mandaathouer van God wat reg en geregtigheid handhaaf deur middel van die swaardmag en die onderdane moet die owerhede as sodanig aanvaar en gehoorsaamheid jeens politieke gesagdraers betoon. Daarmee het Calvyn ook standpunt teen die idee van volksoewereiniteit ingeneem: Met betrekking tot die onderdane word politieke gesagdraers owerhede genoem; dit is nie te danke aan hul eie deug dat hulle hierdie hoë posisies bereik nie, maar hulle is deur die hand van die Here daarin geplaas.¹³ Keiser Karel V se onderdrukking van Protestante se geloofsvryheid in Duitsland in 1550 en soortgelyke optrede deur Philip II se pogings tot instelling van die Inkwisisie in die Nederlande ongeveer 'n dekade later, het as praktiese toetssteen vir Calvyn se staatsteorie in die algemeen en sy versetteorie in besonder gediën. In Maagdenburg is konstitusionele verset 'n stap verder geneem deur aktiewe verset deur volksverteenvoordigende owerheidsinstellings onder sommige omstandighede te regverdig, terwyl skrywers, soos Philip Marnix van St. Aldegonde, in Nederland die volksverteenvoordigende Standewese as belangrike meganismes in versetoptrede teen tirannieke vorste geïdentifiseer het. In hierdie navorsing word enersyds op die Middeleeuse aanknopingspunte ter regverdiging van volksverteenvoordigende owerheidsverset gelet; andersyds word bepaal tot welke mate die historiese funksionering van volksverteenvoordigende owerheidsinstellings in Marnix van St. Aldegonde se invloedrykste werke 'n ombouing van die Middeleeuse politieke teorie en 'n uitbouing van Calvyn se versetstandpunte verteenwoordig.

---

11 Calvyn, “Kommentaar op Deuternomium”, 16:19.

12 Gierke, *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien*. Aalen: Scientia (1958), p. 277 e.v., 265 e.v. Kyk ook Opera, XXIX, 636; Opera, II, 887.

13 Calvyn, “Kommentaar op Romeine”, 13:1.

2. Politiek-filosofiese aanknopingspunte van die volksverteenwoordigende Standewese in die laat Middeleeuse staatsfilosofie

2.1 *Konflik tussen die vorstelike gesagsdraers en volksverteenwoordigende Standewese*

By aanvang van die laat Middeleeue het die opkoms van sterk monargale gesag in Frankryk die ontwikkeling van die Standewese tot volwaardige volksverteenwoordigende instellings gekniehalter. Die vergadering van drie Stande – kerklui, adel en laer volksverteenwoordigers – deur Philip IV in 1302 byeengeroep, kan nie as 'n volwaardige State-Generaal beskryf word nie.¹⁴ Die konsolidasie van vorstelike mag deur Karel V en die betrekking van die State-Generaal in die regeringstrukture, het nie beheer oor belastingheffing ingesluit nie. Die versugting van die dorpslui en feodale adel om politieke inspraak in regeringsbesluite te maak, is grootliks in die wiele gery deur Karel VII se heffing van belasting sonder toestemming en die instel van 'n staande leër – stappe wat monargale stelsels ten koste van verteenwoordigende regering bevorder het. Karel VII het slegs een vergadering van die State-Generaal byeengeroep (1428) en sedertdien slegs die provinsiale Standeverteenwoordigers geraadpleeg – 'n politieke strategie daarop gerig om liefs op 'n *ad hoc*-wyse die versoeke om verteenwoordiging te besweer as om aan die Nasionale Vergadering van Standeverteenwoordigers inspraak in regeringsaangeleenthede te verleen en sodoende sy monargale gesag te temper.¹⁵ In Frankryk het die State-Generaal se versoeke om as parlementêre instellings op te tree, egter toenemend die steun van teoloë en filosofe geniet.¹⁶

2.2 *Eenheid, verteenwoordiging en die organismiese struktuur van die politieke gemeenskap*

Tydens die regeertyd van Hendrik III benadruk die outeur van die *Song of Lewes* die belang van goeie verteenwoordigende politieke bestuur: “Since the governance of the realm is the safety or ruin of all, it matters whose is the guardianship of the realm, just as it is on the sea, all things are confounded if fools are in command.”¹⁷ Jean Gerson (1363-1429) se werk *Vivat Rex*

14 J.H. Burns, *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*. Cambridge: Cambridge University Press (2008), p. 355.

15 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 355.

16 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 502 e.v.

17 “Song of Lewes”. In: C.L. Kingsford. Oxford: Clarendon Press (1890), p.51 (reëls 809-813).

het die gebreke in die bestaande monargale stelsel uitgewys en uitbreiding van politieke verteenwoordiging en delegasie van politieke magte bepleit.¹⁸ Gerson het die voorbeeld van Theopompus (c. 378-c. 300 v.C.) aangehaal – laasgenoemde deur Aristoteles (384-322v.C.) voorgedra as 'n voorbeeld van 'n koning wat sy mag gedeel het ten einde dit te behou.¹⁹ Gerson se betoog dat die konings van tyd tot tyd die parlementêre verteenwoordigers moes raadpleeg, het berus op die beginsel van welwillendheid – 'n standpunt waarteen geen beswaar kon wees nie. Teen die einde van die veertiende eeu en die begin van die vyftiende eeu lei die opbloeï van sterk kommunitariese sentiment tot die visie dat teoretici na die koninkryk verwys as die “gemeenskap van die gemenebes” en die oortuiging dat koninkryke uit onderskeibare nasionale entiteite bestaan (veral Engeland en Frankryk) – standpunte waartoe Jean Gerson bygedra het. Sy *Vivat Rex* plaas sterk klem op die organiese aard van die koninkryk. Hy ontwikkel drie lewensdimensies: liggaamlike lewe, burgerlik-polities en godsdienstig.²⁰ In die koning se lewe ontmoet al drie aspekte en die burgerlike lewe word behou in die eenheid van vors en volk in een enkele regmatige en regverdigde orde gerig op die openbare belang. Die eenheid wat die vors se onderdane saambind, is 'n liefdeband; orde word verseker deur die uitoefening van vier kerndeugde, wysheid, gematigheid, dapperheid en geregtigheid.²¹ Die burgerlike en mistieke dimensie is vergelykbaar met 'n organisme: Die onderdane van die koning is soos 'n liggaam wat verskillende lede vir die onderskeie stande en ampte van die koninkryk het. Gerson plaas deurgaans sterk klem op die wedersydse afhanklikheid van die vors en sy onderdane, “since a king cannot long endure or rationally live without subjects, nor subjects without a king, agreement is necessary”.²² Dus kan die regeerder nie sonder sy onderdane bestaan nie; hy is die primêre deel van die gemeenskap. Die verplasing van die idee van die *corpus mysticum* vanaf die kerklike na die politieke terrein lei mettertyd tot onderskeid tussen die terreine van Staat en Kerk. Die idee van die politieke gemeenskap word dus – soos in Gerson se werk – verbind met die mistieke aard wat vroeër aan die Kerk toegeken is. Gevolglik lei dié Aristoteliese herinterpretasie na die opvatting dat sowel Kerk en Staat onderskeidelik tot die terreine van die genade en dié van die natuur behoort.

18 J. Gerson, “Vivat Rex: Solemnis Oratio ex Parte Universitatis Parisiensis”. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Tomus 4. Antwerpiae: Sumptibus Societatis (1706), pp. (584(1)-592(2)).

19 Aristoteles, 1979, *Politica*, V, 1313a.

20 Gerson, “Vivat Rex”, p. 588(2).

21 Gerson, “Vivat Rex”, p. 581(2) e.v.

22 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 539.

2.3 *Philippe de Mézieres oor eenheid en die organismiese aard van volksverteenvoordigende strukture*

Die idee van die politieke gemeenskap as organiese entiteit kulmineer by Philippe de Mézieres (c. 1327-1405), outeur van die *Songe du vieil pèlerin* en tutor van die toekomstige Karel VI, in 'n sterk organismiese beskouing van die staatstruktuur. Hy propageer 'n vorm van samewerking tussen die onderskeie "stande" van die politieke gemeenskap met die oog op die gladde funksionering van die koninkryk as 'n entiteit wat die algemene belang nastreef.²³ Die algemene belang is nie alleen van belang vir die koning en sy raadgewers nie, maar van alle dele van die samelewing op hul betrokke vlak. Hoewel gesag steeds volledig in die persoon gekonsentreer is, gebruik hy allegoriese beskrywings ter beskrywing van die politieke gemeenskap wat die klem op die koninkryk as geheel plaas. Frankryk se majesteitlike en soewereine gesag bestaan uit twaalf ordes en stande van die koninkryk, waarvan hy elk bespreek. Stadsregeerders, handelaars, handwerkers en arbeiders, hofbeamptes, regsgeleerdes en al die "ampte" van die stad word in detail bespreek. Philippe bestempel die edellui as ampte wat hul gesag misbruik, terwyl die volk van die laagste stande as geheel die slegte gevolge van oorlog en belastings verduur. Philippe se simboliese beskrywings is afgestem op die sosiale liggaam wat uit onderskeie allegoriese figure bestaan en verteenwoordigend is van die goddelike Triniteit: Die kerklike amptenary is die simbool van die Vader; die volk (*gros et menu*) is die Seun en die adel is die Heilige Gees – drie heg verbonde maar onderskeibare entiteite in die sosiale en politieke lewe.²⁴ In haar verhandeling, *Le livre du corps de police*, neem Christine de Pisan die simboliek van Johannes van Salisbury (c.1151-1180) in sy *Policraticus* (vertaal in Frans deur Denis Foulechat, vertaler van Karel V) 'n stap verder.²⁵ Haar werk bestaan uit drie dele: Die eerste spreek tot die vorste, die tweede tot die adel en die derde tot die geheel van die volk. Die koning is die liggaam – die hoof, die begrip, met die adel as die arms en hande en die volk simbolies van die bene en voete. Elk van dié ledemate is verantwoordelik ter behoud van die orde in die staat. Die gesondheid van die "staatsliggaam" vereis die harmoniese samewerking van al die dele: soos die menslike liggaam defek en gebrekkig is by afwesigheid van sommige ledemate, is die staat gebrekkig, onafgerond en siek tensy al die Stande saamgevoeg en verenig met wedersydse ondersteuning van

23 Philippe de Mezieres, *Le Songe Du Vieil Pelerin*. Deel 1. Red. G.W. Coopland. Cambridge: Cambridge University Press (1969), p. 537. Kyk ook pp. 462 e.v.; 507, 524 e.v.; 453 e.v.

24 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 541 e.v.

25 Johannes van Salisbury, *Policraticus*. Cambridge: Cambridge University Press (1990), Boek V.

mekaar funksioneer. Gemeenskap, raad en verteenwoordigers funksioneer ter bewaring van die geheel, soos die ledemate van die menslike liggaam die liggaam as geheel voed en versorg. Die volksliggaam is op sy beurt onderskeibaar in 'n aantal Stande wat harmonies saamgevoeg is, waarvan die stadsregeerders, wat tussen die volk en die vorste bemiddel, die belangrikste is vanweë die fundamentele rol wat hul speel.²⁶

2.4 *Nicholaus van Cusa, verteenwoordiging en die kontraktuele aard van die politieke gemeenskap*

In Nicholaus van Cusa (1401-1464) se *De Concordantia Catholica*, geskryf in 1433, word die noodsaak aan eenheid ter behoud van die politieke gemeenskap vooropgestel – 'n eenheid wat kommunikasie moontlik maak en berus op die rol wat elke kleiner organiese komponent ter behoud van die geheel speel.²⁷ In Boek III van sy *De Concordantia* verklaar hy dat die mens van diere onderskeibaar is, vir sover mense oor die neiging tot saambestaan en gemeenskap beskik en vir hul gemeenskaplike oorlewing in nedersettings en dorpe saamkom.²⁸ Hy volg die Aristoteliese gedagte van die mens as 'n politieke en burgerlike dier wat neig tot die natuurlike lewe van politieke burgerskap.²⁹ Hy plaas egter die klem nie alleen op 'n vorm van *pactum subiectionis* soos dit deur Duns Scotus voorgelê word nie, maar impliseer 'n vorm van “voortdurende kontrak” tussen die lede van die politieke gemeenskap en die gesag wat hul instel, “for if men have equal power and equal freedom by nature, the only way to establish the true and well-ordered power of a single ruler must be by election and consensus on the part of the others”.³⁰ Hy haal voorts aan uit Gratianus se *Decretum* en voeg by: “It is clear that, since human society, by means of a universal contract voluntarily agrees to obey its kings ... the ruler himself must be elected”³¹ – waarskynlik

---

26 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, pp. 542-543.

27 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, I. ii. In: S. Schard, *Historico Politico Ecclesiastica*. Argentorati: Latzari Zetzneri (1608), pp. 285-390.

28 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, II. 8, 10, 12.

29 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, III. Praefatio.

30 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, II. Praefatio: “Nam si natura aequae potentes & aequi liberi homines sunt: vera & ordinate potestas, unius communis aequae potentis naturaliter, non nisi electione & consensus aliorum constitui potest, sicut etiam lex ex consensu constituitur” & “ubi dicit pactum inter se gentis aut civitatis. Generale pactum societatis humanae est, obtemporal regibus suis ...” Vertaling Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 542.

31 Marsilius van Padua, “De Concordantia Catholica”, I. xiv: “Nam si naturam aequae potentatis et aequae ...” Vertaal deur Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, (2005) pp. 524-543.

beïnvloed deur die politieke idees van Marsilius van Padua (oorlede c. 1342) en beklemtoning van gemeenskap, beraadslaging en verteenwoordiging as sleutelbelangrike politieke begrippe in die gemenebes wat veel verder strek as die antisiperende gedagtes van Dante (1265-1321) se *Monarchia*.³²

2.5 Johannes Gerson, politieke verteenwoordiging en die natuurregtelike begronding van gesagsverhoudinge

Die meeste van die politieke teoretici teen die einde van die Middeleeue was van mening dat die beginsel van verteenwoordiging nie regering deur die meerderheid behels nie.³³ In Nicholaus van Cusa se *De Concordantia Catholica* stel hy dit van meet af duidelik: "And thus by a kind of instinct the authority of the wise and the subjection of those who lack wisdom come harmoniously together by virtue of the common laws, of which the wise themselves are the principal authors, guardians and executor, while all the others concur in this and consent to it by voluntary submission."³⁴ Die reg moet neergelê word deur almal wat daardeur gebind is of deur die grootste deel daarvan uit hoofde van verkiesing deur die res; dit is bedoel om die algemene belang te bevorder, dit wat almal raak behoort deur almal goedgekeur te word en 'n gemeenskaplike besluit word slegs geneem deur instemming van almal of die grootste deel.³⁵ Hierdie standpunt neem Marsilius se leerstukke oor verteenwoordiging, instemming en delegasie oor en verbind dit met die algemene belang. Die kruks van die leerstuk is gesetel in die harmonie wat moet bestaan tussen die wyse wetgewers wat wette in die algemene belang aanneem en die volk wat daartoe instem.³⁶ Die hele Boek II van die *De Concordantia* ontwikkel die sentrale gedagte van *consensus* en *electio*.³⁷ Elders aanvaar hy dat elke wetgewende maatreël gebaseer is op die natuurreg en indien in stryd met die natuurregtelike prinsipes, is sodanige wet ongeldig. Omdat die prinsipes van die natuurreg inherent aan die menslike rede is, bevat elke wet die rasionaliteit wat dit onderlê: "That is why we choose the wisest and most outstanding men as our rulers, so that they, endowed as they are with wisdom and prudence in their unclouded

32 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, II. 5; Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, pp. 542-543.

33 Kyk O. Gierke, *Political Theories of the Middle Ages*. Vertaal deur F.W. Maitland. Cambridge: Cambridge University Press (1987), pp. 64-67.

34 Nicholaus van Cusa, "De Concordantia Catholica", III. Prooemium. Vertaling Burns, p. 568. Kyk ook Nicholas van Cusa, "De Concordantia Catholica", III. 12 en 25.

35 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 568.

36 Kyk Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, I. 12-13.

37 Nicholaus van Cusa, "De Concordantia Catholica", II. 16 & III. 8-24.

reason, will enact just laws ... That is why those who are most outstanding in reason are the lords and the rulers of the rest, but not by means of coercive law or judgment enforced upon unwilling subjects.”³⁸ Verkiesing en die instemming van onderdane is met ander woorde gebaseer op die kriteria van wysheid en takt. Onderdane onderwerp hulle aan wetgewing op grond van implisiete of eksplisiete erkenning van die heerskappy van die wyses oor die ander, nie deur dwang nie.³⁹ Onderwerping van dié aard verleen aan diegene wat regeer die mag om te beveel, “a power which prevents subjects from doing evil, and directs their freedom towards the good by fear of punishment”.⁴⁰ Die mag van bevel verplig onderdane tot deugszaamheid en straf hulle waar nodig – ’n mag wat gebaseer is op instemming en die konsensus van die onderdane. Volgens Nicholaus van Cusa kan politieke stabiliteit slegs bewerkstellig word deur instemming, eenstemmigheid en verkiesing. Vir dié doel is ’n kontrak nodig wat die karakter van ’n *pactum subjectonis* as van ’n *pactum associationis* vertoon⁴¹ – ’n oplossing wat deur Aristoteles ondersteun sou word: Instemming tot die algemene belang word gegee aan diegene wat dit in die welgeordende *politeia* beliggaam.⁴² Vir Nicholaus van Cusa geskied sodanige verteenwoordiging op verskillende vlakke, lê die grondslag vir harmonie in die staat en stem wesenlik ooreen met Marsilius van Padua se standpunt oor verteenwoordiging.⁴³ In die voorwoord tot sy *De Concordantia* meld hy ’n hele aantal hervormings wat gerig is op die herstel van die grootsheid van die Ryk.⁴⁴ Ook hierin staan die tema van verteenwoordiging sentraal: “First, as we have seen in relation to laws laid down either by all those they affect or by the greater part of them; and second, at the level of government, in that his preference is for an elective monarchy: in order that the best man, by will of all and serving the common interest, may at all times rule over the state, there is no better arrangement than to provide on each occasion for election by all or by the greater part or at least by those leading men who represent all the subjects

---

38 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, II.xiv. Vertaling van Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 569.

39 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 569.

40 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, II. Xiv. Vertaling van Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 569.

41 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, II. 8, 10, 12.

42 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 569.

43 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*. Vertaal deur Annabel Brett. Cambridge: Cambridge University Press (2005), I. 9. 5.

44 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, pp. 569-570.

with their consent.”⁴⁵ Dít stem ooreen met Marsilius se *pars valentior* wat histories in die imperiale elektooraat bestaan het.⁴⁶ By die praktiese maatreëls wat hy aanbeveel, beklemtoon Nicholaus die noodsaak van die vors om daagliks te beraadslaag met ’n raad saamgestel uit afgevaardigdes uit alle dele van die provinsies, verkose met toestemming van sy algemene raad. Vir Nicholaus het beraadslaging en die raad dieselfde betekenis as die wyse waarop verteenwoordiging deur middel van delegasie funksioneer: Die vors behoort bekwame mense uit sy onderdane te hê wat verkies is vir dié doel, naamlik om die koning in sy daaglikse beraadslagings by te staan: “These councillors are to represent all the inhabitants of the realm ... They must continually defend the public good of those whom they represent; they must give their advice and act as the due means whereby the king may govern and influence his subjects.”⁴⁷ Met die oog op die gewenste hervormings, beveel Nicholaus aan die instelling van ’n staande vergadering en die aanstelling van verteenwoordigers uit die drie Stande: kerklike amptenary, adel en die volk. In geval van meningsverskil, behoort die meerderheidstandpunt te seëvier. Die *Concordantia* sluit af met ’n organiese metafoor: Die gemenebes berus op die harmonie van die lede. Die “kerklike republiek” beskik oor die priesterstand as siel en die Ryk as liggaam; die organe word in detail beskryf as funksies wat harmonies verdeel is.⁴⁸

2.6 Konsiliaristiese korporasieteorie en volksverteenvoordigende inspraak in politieke aangeleenthede

Die Kanonistiese argument vir kerklike soewereiniteit is gebruik as ’n politieke norm. Terme soos “korporasie van die gemenebes” (*universitas regni*) is toegepas op Baronne en Stande en konsilêre teorie het ’n noodsaaklike verband gelê tussen korporatiewe terme en die reg om ’n koning te verhoor en desnoods af te sit.⁴⁹ Die konsiliaristiese standpunte oor kettery en wanadministrasie het voorsiening gemaak vir pouslikes wat uit hulle amp ontslaan kon word op grond van growwe wanadministrasie of dwaalleer.

45 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, III. Prooemeium. Vertaal deur Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 570. Kyk ook “De Concordantia Catholica”, II. 8, 10, 12.

46 Marsilius van Padua, *Defensor Pacis*, II. 22; I. 12, 13, 15, 17. Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 571.

47 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, I. i: “Concordantia enim est id ...” Vertaling deur Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 571.

48 Nicholaus van Cusa, “De Concordantia Catholica”, I. i.

49 Franciscus de Zabarella, *Tractatus De Schismata*, p. 689; Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 578.

By wyse van analogie is dié beginsels ook op politieke regeerders van toepassing gemaak. Die afsetting van Euginius IV (1439) te Basel het by sommiges die reaksie ontlok dat konings aan die volk as geheel ondergeskik is en verban of afgesit kan word vanweë wanadministrasie of tirannie.⁵⁰ John Mair het die parallele tussen kerklike en politieke sfere aangedui. In sy werk *Historia majoris Britanniae* (1528) wys hy op die feit dat die gemeenskap, deur middel van sy verteenwoordigers, oor magte beskik wat verder strek as blote afsetting van die vors.⁵¹ Die Stande, volgens Mair, beskik byvoorbeeld oor die judisiële of kwasi-judisiële funksie om dispute oor koninklike opvolging te besleg; hul instemming is nodig vir die hef van belastings; en promulgering van wette.⁵² Voorts beskik die Stande oor die reg en plig om bindende wette op die regeerder van toepassing te maak. Die gemeenskap se mag om sodanige wette toe te pas is 'n element van die konstituerende mag – die reg van 'n vrye volk om die vorm van sy regering te kies en te verander.

2.7 Volksverteenvoordigende standewese en getemperde monargisme

Die beslaggewing aan die Reformatoriese verset teen Middeleeuse Skolastiek vind plaas op die breeklyn van die Middeleeuse eenheidskultuur en die vroeg-moderne opkoms van absolute monargieë. Die historiese kontinuïteit van volksverteenvoordigende Stande-instellinge is egter moeilik prysgegee en die individualisering van die monargale staatsinstellings is in die wiele gery deur die politieke Standewese as oorblyfsels van die feodale sisteem.⁵³ Deur aan die regte, vryhede en privilegies van die Standewese vas te hou, is egter belangrike skanse teen die opkomende absolutistiese staat gewerp. Die verset van die Stande het neerslag gevind in die stelsel van Standeverteenvoordiging soos dit veral in Frankryk ontwikkel het. Die Nederlandse staatsfilosoof en politikus, Groen van Prinsterer, beskryf die laat Middeleeuse staatsvorme as getemperde monargisme “omdat de vorst, alvermogend in de sfeer zijner eigen rechten, niets tegen de rechten van anderen vermocht; omdat hij door de rechten der standen beperkt werd ... Standen zijn al wat tegenover de vorst zelfstandigheid heeft”.⁵⁴ Claude de Seyssel, 'n edelman van Savoye, wat in diens van Lodewyk XII gestaan het, gee in sy werk *La Grant Monarchie de France* 'n sterk motivering van die

---

50 Burns, *Cambridge History of Medieval Political Thought*, p. 579.

51 J.H. Burns & M. Goldie, *The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700*. Cambridge: Cambridge University Press (2008), p. 151.

52 Johannes Mair, *Historia Majoris Britanniae*, 1528, fol. 85 rB.

53 G.H. Sabine, *A History of Political Theory*. London: G.G. Harrap (1966), p. 206 e.v.

54 G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie*. Utrecht: Kemink & Zoon (1924), p. 67 e.v.

beperkende effek van koninklike mag deur godsdiens, reg en *la police*.⁵⁵ Laasgenoemde is die drie stande, afgesien van die geestelikes in die koninkryk, bestaande uit die adel, die middelstand (*la people gras*) en die laer stand (*la people monn*).⁵⁶ Elk van die drie Stande het beskik oor hul eie privilegies wat nie deur die vors aangetas mag word nie – sy slotsom wat hy uit die praktiese politiek geleer het. De Seyssel se standpunt word ondersteun deur die historiese rol wat die Stande – veral die provinsiale stande in konstitusionele en wetgewende aangeleenthede – gespeel het. Op versoek van die drie Stande in Province het Lodewyk XII in 1498 die provinsie onder die Franse Kroon verenig met die uitdruklike belofte dat hy nie die vryhede, gewoontes en wette van hierdie gebiede sou aantas nie. Die drie Stande het ook 'n belangrike rol gespeel toe die Stande van Brittanie in 1532 Frans I versoek het dat Dauphin as hul Hertog erken moes word, dat sommige handeling wat in stryd met hul gewoontes verrig is, herroep moes word en dat Brittanie finaal aan die Franse Kroon verbind moes word. Die koning het aan hul versoek voldoen en sy oudste seun is as Hertog aangestel met dien verstande dat die Drie Stande hul toestemming daartoe verleen. Die rol wat die Standewese met betrekking tot belastingheffing gespeel het, onderstreep die feit dat hul ook mede-draers van owerheidsgesag was.⁵⁷ Na 'n belangrike samekoms van die State-Generaal te Orleans in 1430, is 'n ordonnansie met verloop van die Drie Stande uitgevaardig ingevolge waarvan die koning 'n *taille* kon hef. Die Stande het 'n aktiewe rol in hierdie heffing geneem en dit is erken as synde “a general principle that subsidies and aids could not be imposed without the consent of the Estates, provincial or general”.⁵⁸ In Februarie 1443 het Karel VI verwys na die verklaring van die Drie Stande van Lanquedoc waarin hulle aan hom “voluntarily and freely” 'n groot som geld toegestaan het ter ondersteuning van sy oorlogspoging. In 1456 nader Karel dieselfde Stande met 'n versoek van 130, 000 “livres tournois”. Hierop het hulle geantwoord dat hul gebied grootliks verarm was en het hulle aan hom slegs 116, 000 livres kon skenk. In 1458 het die bevolking van Normandië gekla dat hul wette en privilegies verontagsaam is. In sy antwoord op hul klagtes, het Karel VII dit onder andere beklemtoon dat geen *tailles* gehef sou word nie behalwe gewone *redditus census et servitie nobis reddita*. Slegs wanneer duidelike en dwingende redes bestaan het, kon dit gedoen word en dan slegs na 'n vergadering van die Drie Stande op hul uitdruklike bevel. In

55 C. de Seyssel, *La Grant Monarchie De France*. Paris: Estienne Grouleau (1558), p. 8.

56 De Seyssel, *La Grant Monarchie De France*, p. 17.

57 Kyk R.W. & A.J. Carlyle, *A History of Medieval Political Theory in the West*. Vol. VI. Edinburgh & London: William Blackwood (1936), pp. 185-201; 469-470.

58 Carlyle, *History of Medieval Political Theory*, p. 201.

1497 stel Karel VIII 'n kommissie aan om die belastinge in die verskillende gebiede van die koninkryk in te samel – 'n handeling wat hy slegs kon doen op voorwaarde dat die heffings die volle goedkeuring van die Drie Stande van elke distrik wegdra. Skynbaar is hierdie werk nie voltooi nie en in 1500 stel Lodewyk XII weer so 'n kommissie aan onder dieselfde voorwaardes. Die volksverteenvoordigende Standewese het naas die vors oor staatlake gesag beskik. Naas die owerheidskarakter van die Standevertewoordigers, was hulle egter ook onderdane. Dit het meegebring dat hulle steeds toegewings teenoor die vorste moes maak met betrekking tot belastinginsamelings, soos blyk uit die genoemde ordonnansie van Orleans. As lede van die vaderland was die Standevertewoordigers onderdane van die vors; as mede-draers van staatsgesag het hul as regsobjekte naas die vors gestaan. Hulle was publiekregtelik bevoorregte onderdane wat hul eie regte onafhanklik van die staatsgesag uitgeoefen het. Met die verloop van tyd is die bevoegdhe van die Standevertewoordiging uitgebrei en het hulle ook as verdedigers van die publiekregtelike belange van die ander inwoners van die gebiede opgetree – 'n reëling wat skriftelik per oktrooi neergelê is. In die vyftiende en sestiende eeu het die Standevertewoordigers wel deeglik as volksowerhede opgetree en as sodanig het hulle oor die bevoegdheid beskik om die volksvryhede teenoor die regerende vors met die swaardmag te verdedig.

3. Johannes Calvin, politieke verset en die volksverteenvoordigende Standewese

3.1 *Calvin en die posisie van private burgers*

J.J.F. Durandt beskryf Johannes Calvin se versetleer as “die mees positiewe staatsregtelike bydrae tot die versetsliteratuur, selfs tot op die huidige dag” en “dat dit vir ons moderne konstellatie 'n helderklinkende boodskap inhou”.⁵⁹ Sabine is meer gereserveerd in sy oordeel dat “Of Calvin's specifically political views, by far the most important, at least as concerns his own time and place, is his strong and on the whole consistent assertion of the duty of passive obedience, in respect to which he was quite in agreement with Luther.”⁶⁰ Calvin huldig die standpunt dat private individue nie oor die reg van verset beskik nie, selfs al sou die vors sy gesag misbruik.⁶¹ Gewapende

---

59 J.J.F. Durandt, *Wysgerige Grondslae van die ius resistendi by Calvin*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Bloemfontein: Universiteit van die O.V.S. (1956), p. 59.

60 G.H. Sabine, *A History of Political Theory*. Bristol (1954), p. 366.

61 J. Calvin, *Corpus Reformatorum: Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. XXIX. Red. G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss. Brunsvigae (1863-1900), p. 552.

verset onder sodanige omstandighede is nie alleen verset teen menslike gesagsinstellings nie, maar teen God.⁶² Elke owerheid is 'n dienaar van God – al is dit 'n tirannieke of roofsugtige bewind.⁶³ Selfs al ondergaan die onderdaan lyding en verontregting vanweë die pligsversuim van die owerheid, is verset steeds ongeoorloof.⁶⁴ Dié standpunt verskoon egter geen troubreukende owerheid nie. Sulke owerhede staan steeds skuldig voor God van Wie hy die regte straf sal ontvang: “Ons is so 'n gesindheid van eerbied en godsvrug tot die uiterste toe verskuldig aan al ons owerhede – wat hulle geaardheid ook al mag wees. ... As ons daarom wreed deur 'n wrede vors getreiter word; as ons roofsugtig deur 'n gierige en uitspattige vors beroof word; as ons deur 'n luiaard verwaarloos word; as ons laastens deur 'n goddelose en heiligskennde vors vanweë ons godsvrug geteister word, moet ons eerstens oor ons eie oortredings nadink omdat dit ongetwyfeld met sulke gésels deur die Here getugtig word. Na aanleiding hiervan sal ootmoedigheid ons onverdraagsaamheid betuel. Daarna moet die gedagte ook by ons opkom dat ons nie by magte is om sulke euwels te genees nie. Dan bly daar slegs dit vir ons oor, dat ons die Here se hulp moet inroep omdat konings se harte en koninkryke in sy hande is.”⁶⁵ Vir die private burger geld die wagwoord: “Parendum et patiendum”. Die private burger beskik dus nie oor die reg van aktiewe verset nie.

3.2 *Verset en gehoorsaamheid aan God*

Calvyn maak wel voorsiening vir 'n enkele uitsondering op die reël dat private burgers nie oor die reg van verset beskik nie: Onder alle omstandighede moet God meer as mense gehoorsaam word: “In hierdie gehoorsaamheid wat ons hierbo vasgestel het ons aan die bevele van die owerheid verskuldig is, moet ons altyd die uitsondering maak ... dat so 'n gehoorsaamheid ons nie wegneem van die gehoorsaamheid aan God nie.”⁶⁶ Die onderdaan staan onder verpligting om bevele wat teen die Woord van God indruis te verontagsaam en die gevolge daarvan met geduldige lyding te verduur. Calvyn stel dié beginsel as volg: “Aangesien die gebod dat ons God eerder as mense moet gehoorsaam, deur 'n hemelse boodskapper, naamlik Petrus (Handelinge 5:29), afgekondig is, moet ons ons met die gedagte vertroos dat ons eers dan die gehoorsaamheid wat die Here van ons eis, betoon

62 Calvyn, *Opera II*, p. 1111; *Opera*, XXX, p. 488.

63 Calvyn, *Opera*, II, p. 1096 en p. 1111: “sunt Dei, etiam si tyrannidem exerceant et sint latrones.”

64 Calvyn, *Opera*, V, p. 53.

65 Calvyn, *Institusie*, IV, XX, 29.

66 Calvyn, *Institusie*, IV, XX, 32.

wanneer ons liever enigiets ly as om van ons godsvrug af te wyk. En om te voorkom dat ons gemoed begin wankel, prikkel Paulus ons ook daarmee dat ons so duur deur Christus gekoop is as die prys waarop ons verlossing te staan gekom het sodat ons ons nie in gehoorsaamheid aan die begeertes van mense moet verpand nie – nog minder dat ons aan hulle goddeloosheid uitgelewer moet wees.”⁶⁷ Wanneer die staatsowerheid bevele uitvaardig wat lynreg teen die Christelike beginsels indruis, is dit die onderdane nie alleen geoorloof nie, maar is hul ook verplig om deur passiewe verset nie uitvoering daaraan te gee nie. Hierdie reël geld sonder uitsondering: God moet meer as mense gehoorsaam word.

3.3 Calvyn en die aktiewe verset deur die magistratus populares

Volgens Calvyn mag die reg tot aktiewe verset slegs deur die *magistratus populares* uitgeoefen word.⁶⁸ Calvyn se standpunt gee blyke van die afwesigheid van afgeronde staatlike individualisering en reste van die Middeleeuse feodale stelsel, soos dit in die Standevertewoordiging, tot uitdrukking gekom het. Die sogenaamde Standevertewoordiging het indertyd selfstandige owerhede gevorm wat oor die plig tot regsvoorming en kompetensie tot regshandhawing met dwingende gesag beskik het – met ander woorde momente van die swaardmag wat by nie-staatlike instellings ontbreek het.⁶⁹ In die sestiende eeuse staatslewe het die stande wel deeglik as volksowerhede (*magistratus populares*) gefunksioneer. Uit hoofde van hulle politieke owerheidskarakter het die stande oor die bevoegdheid beskik om die vryhede van die burger teenoor die regerende vors met die swaardmag te verdedig. Enkelinge, kerklike instellings en ander samelewingsverbande het nie oor sodanige owerheidskompetensies beskik nie en kon dus nie gewapende verset teen die staatlike owerheid lei nie.⁷⁰ In *Institusie* IV, XX, 31 beklemtoon Calvyn dat hy deurgaans melding maak van mense in hul private hoedanigheid. Daar was wel sekere volksamptenare aangestel om die teueloosheid van konings aan bande te lê, soos die *ephor* destyds teen die Spartaanse konings aangestel is, of die volkskribunes teen die Romeinse konsuls, of die distrikshoofde teen die senaat van die Atheners. Calvyn voeg by dat soos sake indertyd staan, die mag wat die drie Stande wat in elke koninkryk is, uitoefen wanneer hulle hul belangrikste vergaderings hou, miskien ook sulke volksowerhede is. Calvyn verbied hulle nie om hulle kragtens hulle amp teen die “woeste losbandigheid” van konings te verset

---

67 Calvyn, *Institusie*, IV, XX, 32.

68 Calvyn, *Institusie*, IV, XX, 31.

69 Durandt, *Wysgerige Grondslae van die ius resistendi by Calvyn*, p. 76.

70 Durandt, *Wysgerige Grondslae van die ius resistendi by Calvyn*, p. 76.

nie. Inteendeel, hy verklaar dat as hulle konings wat onbeheers te kere gaan en nederige mense vertrap, oor die hoof sien, hulle optrede nie vry van goddelose troubreuk is as hulle dit verswyg nie. Hulle verrai immers bedrieglik die vryheid van die volk waarvan hulle weet dat hulle kragtens God se beskikking as beskermers aangestel is.⁷¹ E.A. Venter vertolk Calvyn se standpunt as sou sy (Calvyn) bespreking van die versetreg telkens ingelei word met die kondisionele sin (*quum*) wat daarop dui dat *indien daar volksowerhede ingestel is* verset regmatig uitgevoer mag word – dus slegs waar die feitlike regsposisie in 'n land daarvoor voorsiening maak. Wanneer die stande egter wel positiefregtelik as selfstandige owerhede erken word, besit hulle nie alleen die bevoegdheid nie, maar staan ook onder verpligting om in die bres te tree vir die handhawing van die burgerlike vryhede van die volk – desnoods met wapengeweld.⁷² By implikasie beteken dit dus dat die reg tot aktiewe verset slegs aan die volksowerhede toekom omdat hulle oor die swaardmag beskik en die swaardmag slegs die staatsowerheid toekom.⁷³

Die toenemende individualisering van die staatstruktuur en die meegaande konsentrasie van die swaardmag, lei mettertyd tot afwatering van die dwingende bevoegdhede waaroor die Stande beskik.⁷⁴ By implikasie verval Calvyn se siening oor aktiewe verset omdat dit nie in die moderne geïndividualiseerde staat toepassing vind nie. Die implikasies van die leemte wat afwatering van die *magistratus populares* se owerheidsgesag laat, kan soos volg saamgevat word: (a) Passiewe verset kom alle staatsonderdane toe in geval owerheidsbevele bots met die Gebod van God; (b) Slegs die *magistratus populares* beskik oor die reg tot aktiewe verset in geval die onderdane se vryheidsregte aangetas word; (c) Die bevoegdhede van die *magistratus populares* het toenemend afgeneem na mate die staatstruktuur 'n tiperende individualiteit gevorm en staatsgesag in intensiteit toegeneem het.

71 Calvyn, *Institusie*, IV, XX, 31.

72 E.A. Venter, *'n Kritiese Beoordeling van Calvyn se Soewereiniteitsleer*. Ongepubliseerde D.Div.-proefskrif, UNISA, Pretoria (1948), p. 133.

73 Calvyn, *Opera*, VIII, 429; XXV, 645; XXV, 152.

74 Durandt, *Wysgerige Grondslae van die ius resistendi by Calvyn*, pp. 127-128.

4. Die Maagdenburg-belydenis, 1550

4.1 *Aanloop tot die Maagdenburg-belydenis*

Die Magdeburg-belydenis van 1550 is die eerste waarin die leerstuk van die laere magistratuur wat onder bepaalde omstandighede oor die reg (en plig) beskik om onregverdige wette teen te staan, amptelik gestel is.⁷⁵ Karel V se afdwing van die berugte Augsburg-interim – deel van sy strategie om die Protestantse Reformasie teen te gaan – was Maagdenburg die enigste Rykstad wat teen die pogings van die Keiser in verset gekom het. Die pastors van Maagdenburg stel op 13 April 1550 hul belydenis bekend. Vyf maande later marsjeer Karel V se troepe Maagdenburg binne en nadat alles buite die stadspoorte verbrand en die stadspoorte gesluit is, neem die beleg van Maagdenburg 'n aanvang. Vrae wat in die Belydenis beantwoord word, sluit in: Wat behels tirannieke regering? Wanneer en onder welke omstandighede mag Christene hul verset indien 'n owerheid tiranniek optree? Is Christene onbeperkte gehoorsaamheid aan die politieke gesag verskuldig?

4.2 *Die begroning van verset in die Maagdenburg-belydenis*

Op grond van Luther se standpunte oor verset, erken die Belydenis die reg (en plig) van die laer magistratuur om onder bepaalde omstandighede die Keiser met geweld teen te staan. Die uitgangspunt is die klassieke: Politieke gesag is 'n instelling van God om goeie werke te beloon en om die bose te weerstaan. Indien die politieke gesag dié plig versaak, hou dit op om 'n goddelike ordening te wees en word dit 'n instelling van die bose omdat aardse gesaghebbers hul status in God se orde verloor en teen God se ordening in verset kom. Wat spirituele aangeleenthede betref, lui die argument: Politieke owerhede mag nie die godsdienstige orde deur die swaardmag regeer nie – godsdienstige aangeleenthede hoort tot die kerklike sfeer en word deur die Woord en Sakramente regeer. Die keiser het die perke van sy politieke regering oorskry; hy is nie meer 'n bestraffer van bose werke ingevolge Romeine 13 nie, maar 'n bedreiging van goeie werke. Deur godsdienstige eenheid met die swaardmag af te dwing, het die Keiser inbreuk gemaak op die domein van die Woord. Om hierdie rede oefen die magistratuur die reg uit om hul onderdrukte onderdane teen die imperiale troepe te beskerm. Hoewel soortgelyke standpunte – dat laer magistrature met gewapende verset mag reageer teen tirannieke vorste – reeds voor die Smalkaldiese Oorlog in

---

75 Nicolaus Amsdorf, *Confessio et Apologia Pastorum Reliquorum Ministrorum Ecclesiae Magdeburgensis*. Magdeburg: Michaellem Lottherum (1550). Kyk M. J. Trewella, *The Doctrine of the Lesser Magistrates*. North Charleston: Createspace (2013), pp. 31-37; M. Colvin (vertaler), *The Magdeburg Confession* (1550). North Charleston: Createspace (2012), 72.

gesprekke tussen Wittenbergse teoloë en elektorale Saksiese juriste geuit is, was die Maagdenburg-belydenis die eerste amptelike geskrif waarin erkenning aan die reg van die laer magistratuur verleen is om teen vorstelike tirannie met wapengeweld weerstand te bied.

5. Marnix van St. Aldegonde en die ontwikkeling van Reformatoriese Standeverteenwoordiging

5.1 *Christelike gewetensvryheid en tirannie in Marnix se vroeë kerklike strydskrifte: Libellus supplex (1566) en Oratio ecclesiarum Christi (1566)*

Marnix van St. Aldegonde se betoog vir Christelike gewetensvryheid, die burgervryheidsbeskerming van gereformeerde Christene en regverdiging van verset teen tirannie, neem 'n aanvang met twee invloedryke publikasies: *A Defence and True Declaration* (1571) (’n vertaling van *Libellus supplex* (1570))⁷⁶ en *Oratio ecclesiarum Christi* (1570). Beide benadruk die funksie van politieke owerhede om as wagers en handhawers van die Eerste Tafel van God se Gebooe op te tree en die ware en suiwer leer en aanbidding te beskerm. Voorts wys hy daarop dat die Keiser onder verpligting staan om die ware godsdiens te beskerm en deugszaamheid en kuisheid te bevorder.⁷⁷ Vervolgens doen Marnix ’n beroep op die Keiser om afgodery uit te roei en die prediking van die ware en suiwer leer van Christus te koester, ten einde noodsaaklike reformasie van die Kerk te bewerkstellig.⁷⁸ Die *Libellus* was bedoel om die omstandighede van die Nederlandse Protestante onder die aandag van die Duitse vorste te bring.⁷⁹ Marnix bring die miskenning van die Protestante se vryheid van godsdiens en ander burgervryhede direk in verband met die tirannieke gesagsuitoefening waaraan die pouslikes hul skuldig gemaak het.⁸⁰ Volgens Marnix is die Nederlanders vir meer as vyftig

76 Die *Libellus supplex Imperatoriae Maiestati* (1570), verskyn in Engels die volgende jaar: *A Defence and True Declaration of the Things Lately Done in the Lowe Country Whereby May Easily be Seen to Whom All the Beginning and Cause of the Late Troubles and Calmities is to be Imputed* (London 1571). Die teks verskyn in M. van Gelderen (Red.), *The Dutch Revolt*. Cambridge: Cambridge University Press (1993), pp. 1-77.

77 Kyk Marnix van St. Aldegonde, "Oratio ecclesiarum Christi". In: J.J. van Toorenenbergen (Red.), *Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis*, (s.j.), pp. lxxv-cxvi en Marnix van St. Aldegonde, *A Defence and True Declaration*, p. 5.

78 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 6 e.v.

79 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, pp. 9 e.v., 19 e.v.

80 Kyk Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, fol. H5. D.

jaar blootgestel aan pogings om tirannie onder dekmantel van godsdiens te vestig, om die Nederlande in 'n monargie om te skakel en om Nederlanders se burgervryhede te elimineer deur hul "tot een liggaam te maak", "and made subject to one form of laws and jurisdiction, and brought to the name and title of a kingdom".⁸¹ Die pouslike tirannie is gerig teen die privilegies van die Nederlande. Dié privilegies is gegrondves op "good laws and ordinances, and with large privileges, prerogatives, immunities and other liberties".⁸² Die aanslag deur die pouslikes is primêr gerig teen die fundamentele wette van die land. Dié wette waarborg, beskerm en bevorder die vryheid van die land en berus op die privilegies. Die eerste struikelblok in die pad van die pouslikes was die volksverteenvoordigende Statevergaderings, "the ancient liberty of assembly of the estates in parliaments".⁸³ Vervolgens doen die *Libellus* 'n beroep op die beginsel van politieke verbondsmatigheid, "the promises and covenants of the princes themselves confirmed with their oaths".⁸⁴ As sodanig beskik die vors oor geen bevoegdheid om enige stappe te neem wat die vryheid van die volk en die gesag van wetgewing ondermyn sonder die wil en instemming van die volksverteenvoordigende gesag ("estates") nie. Dit beklemtoon die belang van die volksverteenvoordigende instellings, "the only stay and remedy of all mischief and public calamities".⁸⁵ Dié standpunt berus op die oortuiging dat die vors by uitstek die beskermmer van reg en geregtigheid is, onderworpe aan die gesag van die volksverteenvoordigende instellings wat die vors verkies het en sonder wie se instemming geen belangrike politieke besluite geneem mag word nie. Volgens die *Libellus* was die vorstelike gesaghebbers sedert die vroegste tye ondergeskik aan die gesag van die volksverteenvoordigende instellings: "(T)he princes have in all ages from time to time been subject to the power of the general Parliaments, have been elected by them and confirmed of them, without whose assent and authority they never would decree anything, and it is manifestly provided and established by the principles of Brabant and the customs of Flanders that they never have authority to do it hereafter."⁸⁶ Ter ondersteuning van die standpunt dat die vors aan sy kontraktuele verpligtinge, soos vervat in die privilegies, gebonde is verwys die *Libellus* na die werke van die veertiende eeuse kommentators Bartolus van Sassoferatoo en Baldus de Ubaldis – 'n vroeë poging om die Nederlandse argumente vir burgerregtelike vryheid

---

81 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 6 e.v.

82 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 19.

83 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 20.

84 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 20.

85 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 20.

86 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 52.

binne die raamwerk van die Romeinse Reg te hanteer.⁸⁷ Ter regverdiging van die Nederlandse verset, wys die *Libellus* op die tirannieke optrede van Philip II, deur die bestaande privilegies tot petisionering en verset, in geval van vorstelike bevoegdheidsoorskryding, te ondermyn: "(L)et it be so that they [who had resorted to armed resistance] were rebels, is it lawful therefore for the king to violate his faithful promise to pervert the laws both of God and man, and to pollute all things both holy and profane with this unaccustomed tyranny?"⁸⁸ Die *Libellus* bevat 'n sterk formulering van die standpunt dat die grondslag van die Nederlandse politieke orde bestaan uit die triniteit van vryheid as kernbeginsel, privilegies as waarborg van burgervryheid en die volksverteenvoordigende instellings as bewakers van die privilegies. Hoewel godsdiens in die *Libellus* ter sprake kom, is die sentrale tema die dringende oproep tot vryheid van gewete en godsdiens en gewapende verset ter beskerming van burgervryheid teen die pogings om die Nederlande onder monargale bewind te plaas en die ontneming van die Nederlande se privilegies en vryheid. By gevolg is die sentrale gedagte in die *Libellus* die Nederlande se stryd om burgervryheid.

5.2 Christelike burgervryhede en verset in Marnix se Vraye Narration et apologie des choses passes au Pays-Bas (1567) en Van de beelden afgheworpen in de Nederlanden in Augusto (1566)

Marnix se belangrikste politieke werk van die 1560's was sy *Vraye Narration et Apologie de Choses Passes au Pays-Bas, Touchant le Fait de la Religion en l'an MDLXVI* (1567).⁸⁹ In dié werk skenk Marnix aandag aan die korrekte verhouding tussen vors en onderdane en die pligte wat laasgenoemde jeens hul gesagsdraers behoort te hê. In antwoord op die beskuldigings van rebellie waaraan die Protestante hul sou skuldig gemaak het, huldig Marnix die standpunt dat die Protestantse geloof tot die vrede en rus in die land bygedra het en die gehoorsaamheid wat onderdane teenoor sowel laer gesaghebbers as die koning verskuldig is beskerm het.⁹⁰ Protestantse predikers was gewapen om hulself teen onregmatige geweld te beskerm, om boewe en aanvallers af te weer in ooreenstemming met die bepalings van die

87 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 52 n 2.

88 Marnix van St. Aldegonde, *A Defence*, p. 63.

89 Marnix van St. Aldegonde, "Vraye Narration et Apologie de Choses Passes". In: J.J. van Toorenebergen (Red.), *Godsdienstige en kerkelijke geschriften*, I. Den Haag: Martinus Nijhoff (1871), pp. 35-133.

90 Marnix van St. Aldegonde, "Vraye Narration", p. 88.

natuureg en die *ius gentium*.⁹¹ Marnix doen 'n beroep op die privaatregtelike argumente, gebaseer op die Romeinsregtelike reël van *vim vi repelere*, ter regverdiging van regmatige verset teen onregmatige geweld.⁹² In antwoord op beskuldigings van ikonoklasme, was persone wat hulle aan sulke dade skuldig gemaak het, nie van bedoeling om die regering te minag nie, maar deur 'n onblusbare en vurige oortuiging gedryf om aan alle mense te toon hoe diep hul oor afgodery bedroef was.⁹³ Diegene was goeie en lojale onderdane van die koning, soos deur God en hul gewete beveel en was gehoorsaam in alle omstandighede wat nie teen God se gebooië indruis nie. In die *Vraye Narration* pleit Marnix dat Philip II sy lojale onderdane vryheid van gewete sal gee en om nie raadgewers te volg wat hom aanraai om teen God oorlog te voer en Christus van die troon te stoot deur wapengeweld nie.⁹⁴ Marnix betoog dat sulke raadgewers nie die algemene belang dien nie, maar hul eie private voordeel soek deur die Lae Lande en die Koning onder die tirannie van die Spaanse Inkwisisie te bring. Volgens Marnix was die bedoeling om die Nederlande *en pays de conquete* in 'n monargie te omskep, deur die privilegies af te skaf.⁹⁵ Hy wys daarop dat die inwoners van die Lae Lande nie gewillig was om die juk van die Inkwisisie te verduur nie en eerder bereid was om 'n "kortstondige dood" te sterf in die hoop om die ou gevestigde vryhede aan hul kinders na te laat as om slawerny, wat meer aaklig as duisend dode was, te ondergaan.⁹⁶ Die sentrale gedagte in Marnix se *Vraye Narration* was die noue verband tussen die antieke vryhede en die privilegies.

5.3 Christelike burgervryheid in Marnix se Advys Aengaende den Twist in de Nederduytsche Kecke tot London in Engellandt (1568)

Vanaf 1563 was die Londense vlugteling-gemeente vasgevang in twiste oor die regmatigheid van verset teen regeergesag. Godfried van Wingen en sy volgelingen het 'n aantal stellings geformuleer waarin hul standpunt oor verset geformuleer is. In sy *Advys Aengaende den Twist in de*

---

91 Marnix van St. Aldegonde, "Vraye Narration", pp. 94-97.

92 Marnix van St. Aldegonde, "Vraye Narration", pp. 94-97.

93 Marnix van St. Aldegonde, "Van de Beelden Agheworpen in de Nederlanden in Augusto 1566". In: J.J. van Toornenenbergen, *Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften*, I. Den Haag: Martinus Nijhoff (1871), pp. 3-34, op p. 29.

94 Marnix van St. Aldegonde, "Vraye Narration", p. 127.

95 Marnix van St. Aldegonde, "Vraye Narration", p. 46.

96 *Vraye Narration*, p. 128.

Nederduytsche Kercke tot London in Engellandt (1568),⁹⁷ het Marnix op die Londense stellings gereageer. Sy *Advys* begin met 'n bespreking van die betekenis van Christelike vryheid. Die Londense stellings het verklaar dat Christelike vryheid 'n reg was wat in genade verleen was, verkry deur die sterwe van die Here Jesus Christus, waardeur die gelowiges bevry is van die oorheersing van sonde en dood om veilig te lewe ter verkryging van God se geregtigheid.⁹⁸ As sodanig is Christelike vryheid alleen 'n spirituele en innerlike aangeleentheid. Aldegonde, wat die tweedrag in die Londense kerkgemeenskap gekritiseer het, antwoord dat vryheid nie alleen die bevryding van die gewete van die seremonies van die wet behels nie, maar van alle menslike onderdrukking. Geen instelling, hetsy kerklik of burgerlik, mag gewetensdwang toepas nie. Omdat elke lid van die gemeenskap die reg het om die leerstellings wat aan hom verkondig word te beoordeel, staan die mens se gewetensvryheid sentraal.⁹⁹ 'n Groot deel van die Londense stellings was gewy aan die regmatigheid van verset. Die regeringsgesag is beskou as 'n goddelike instelling om die goeie te beskerm, die bose teen te staan en godsdiens, deug en rede te handhaaf. Volgens stelling 23 moet diegene wat nie teen God se gesag opstaan nie, die regering gehoorsaam wees. Daar word bygevoeg dat 'n toegewyde en lojale regering as 'n seën van God beskou moes word, terwyl 'n tirannieke regering 'n straf oor die sonde en boosheid van die onderdane is.¹⁰⁰ Stellings 26 en 27 het oor die kwessie van verset gehandel. Stelling 26 het aangevoer dat indien 'n persoon in stryd met die wette en privilegies van die land, homself tot heer en meester verhef of indien die bestaande regering onregmatiglik die onderdane hulle privilegies en vryheid ontnem of hulle op tirannieke wyse onderdruk, sodanige vergrype deur die gewone magistratuur teengestaan moet word omdat hul plig is om hul onderdane teen sowel interne as eksterne tirannie te beskerm.¹⁰¹ Twee jaar later het Van Wingen bygevoeg dat die gewone magistratuur hul plig van verset regmatig moes uitoefen sonder om aanleiding te gee tot enige vorm van sedisie of rebellie. Stelling 27 het, met verwysing na die posisie in die Lae Lande, bepaal dat indien die hoogste gesag in die land 'n oortreding begaan, sodanige vergryp slegs deur die regering en die volksverteenvoerwoordigende gesag van die land reggestel

97 Marnix van St. Aldegonde, "Advys aengaende den twist". In: J.J. van Toorenenbergen (Red.), *Godsdienstige en kerkelike Geschriften*, Dl. I. Den Haag:Martinus Nijhoff, (1871), 135-182.

98 Marnix van St. Aldegonde, "Advys", p. 547.

99 Marnix van St. Aldegonde, "Advys", p. 144.

100 Marnix van St. Aldegonde, "Advys", p. 552.

101 Marnix van St. Aldegonde, "Advys", p. 552.

mag word. Volgens Van Wingen se standpunt van 1570 beskik slegs die hoogste gesag of die volksverteenvoordigende instellings oor die reg om 'n goddelose, ambisieuse, wrede of bandelose regeerder tot orde te roep. Private persone en die laer magistratuur het, volgens van Wingen, nie oor sodanige gesag beskik nie en moes eerder onder die dwingelandy ly as om ongehoorsaam te wees omdat slegs geestelike wapens teen onbeteuelde magistrature deur die onderdane gebruik moes word.¹⁰² Die Londense stellings kan beskou word as 'n wesenlike poging om die konstitusionele idees soos dit in Reformatoriese kringe uitgekristalliseer het te herdefinieer en die legitimiteit van verset te omskryf. Al die stellings was gerig op die beskrywing van die presiese regte en pligte van die laere magistratuur wat prominent in die Reformatoriese konstitusionalisme gefigureer het. Die reg tot verset is beperk tot die hoëre gesagdraers, soos die volksverteenvoordigende liggame. Die laer magistratuur was slegs geoorloof om vreemde invallers of 'n tirannieke regering wat die vernietiging van die privilegies en vryheid van die onderdane beoog, op vreedsame en regmatige wyse teen te staan. Hoewel Aldegonde met die stellings oor die aard van politieke gesag saamgestem het, het hy die stellings oor verset afgewys op grond van die feit dat dit te algemeen geformuleer was. Aldegonde het 'n alternatiewe interpretasie op die tema van konstitusionalisme voorgestaan, naamlik dat verset teen tirannie berus op die wette en regte van 'n betrokke land. Hy argumenteer byvoorbeeld dat duidelik onderskei moes word tussen die omstandighede in lande wat met die swaard onderwerp is van lande – soos die Nederlandse provinsies – wat hulle owerhede met bepaalde kontrakte/ooreenkomste en wedersydse verpligtinge aanvaar en hul gevestig en ingestel het deur middel van eed om die privilegies in stand te hou. Theodorus Beza, skrywer van 'n invloedryke Hugenote-versetskrif, het saamgestem: Die stellings was te ondeursigtig en onpresies geformuleer.¹⁰³

5.4 Christelike burgervryheid en tirannie in Marnix se *Libellus Supplex Imperatoriae Maiestati* (1571)

Ten einde Duitse steun te verkry, is 'n oproep te dien effek op 26 Oktober 1570 by die Ryksdag van Spiers oorhandig, die *Libellus supplex Imperatoriae maiestati* (vertaal as *A Defence and True Declaration* (1571)). Volgens die *Libellus* kan die oorsprong en oorsaak van die oproer in die Nederlande tot die pogings van pouslikes om die Nederlande aan monargale gesag te onderwerp, teruggevoer word. Vir meer as vyftig jaar het die Nederlandse

---

102 Marnix van St. Aldegonde, "Advys", p. 343.

103 M. van Gelderen, *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590*. Cambridge: Cambridge University Press (1992) p. 101.

---

inwoners hul lot geduldig gedra. Hulle pogings om godsdienstvryheid te verkry is met strenger tirannieke maatreëls bestry.¹⁰⁴ Pouslikes het gepoog om die Nederlande in 'n koninkryk te omskep, aan een enkele stel wette te onderwerp en die magte van die laer magistratuur en wetgewing ongedaan te maak.¹⁰⁵ Die gevaar het bestaan dat die privilegies waaroor die Nederlande beskik, ongedaan gemaak sou word – 'n land wat oor sterk vestings, goeie wette en verordeninge asook privilegies, prerogatiwe, immuniteite en ander vryhede beskik het.¹⁰⁶ Volgens Aldegonde was die pouslike samesweerders terdeë bewus van die privilegies as fundamentele grondwetlike reëlings ingevolge waarvan die land se vryheid gewaarborg is en ingevolge waarvan die vooruitgang van die land beskerm en bevorder is. Aldegonde het veral oor die aanslag op die volksverteenvoordigende instellings uitgewy omdat die antieke vryheid en vergadering van die volksverteenvoordigende gesag 'n ernstige bedreiging vir die magte van die vors ingehou het. Voorts wys hy op die antieke gebruike van die voorgeslagte en die ondernemings en verbonde van die vorstelike regeerders wat met eedswering onderneem het om geen besluite te neem wat die vryheid van die onderdane affekteer en die gesag van die reg aantas sonder die instemming van die volksverteenvoordigende gesag daartoe nie.¹⁰⁷ Aldegonde plaas die klem op die volksverteenvoordigende gesag as enigste remedie vir alle politieke ondermyning en publieke ellendes. Aldegonde gaan verder: Die volksverteenvoordigende instellings beklee 'n meer prominente posisie as die vorstelike regeerders. Die Nederlandse volk beskou die koning slegs as beskermers van hul regte en wetgewing, op hom rus die regeerverpligting om die gemenebes nie op sy eie gesag te regeer nie, maar volgens die voorgeskrewe vorm van wette en voorskrifte van die volksverteenvoordigende instellings.¹⁰⁸ Voorts beweer die *Libellus* dat die vorstelikes van tyd tot tyd onderhewig was aan die gesag van die Parlemeute wat hulle verkies en bevestig het en sonder wie se instelling en gesag hulle niks kon beveel nie. Dié fundamentele beginsel was beliggaam in die privilegies van Brabant en die gebruike van Vlaandere.¹⁰⁹ Ter beklemtoning dat die vors aan sy kontraktuele verpligtinge gebonde was, het die oorspronklike Latynse weergawe van die *Libellus* verwysings na die veertiende eeuse kommentators Bartolus van Sassoferato (1314-1357) en Baldus de Ubalidis (1327-1400) bevat. Daar

---

104 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", pp. 18-19 e.v.

105 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", p. 20 e.v.

106 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", p. 19.

107 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", p. 20.

108 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", p. 20 e.v.

109 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", pp. 36 e.v., 52 e.v.

is byvoorbeeld verwys na Bartolus se kommentaar op Ulpianus se stelling in *Digesta* 50, 6, 2 dat die voorwaardes waaronder ampte opgeneem is, uitgevoer moes word, asook sy verwysing na die bekende *lex omnes populi* in *Digesta* 1, 1, 9 – van die vroegste pogings om die Nederlandse konstitusionele aansprake binne die raamwerk van die Romeinse Reg te plaas.¹¹⁰ Aldegonde verwys na die toegekende privilegie van die inwoners van Brabant uit hoofde waarvan hulle oor 'n reg van petisionering beskik en die reg van gehoorsaamheidsweiering onder bepaalde omstandighede kon afdwing. Ten spyte van hul matelose geduld en nederigheid, en by aanskoue van die geweldadige aanslag op hul publieke vryheid, hul vroue se kuisheid, hul gewetensrus en hul eie persoonlike veiligheid, het die Nederlanders tot gewapende verset oorgegaan en kon as sodanig van rebellie beskuldig word.¹¹¹ Maar, het Aldegonde bygevoeg, dat enige aanklagte van dié aard die wreedhede van die nuwe tirannie in aanmerking moes neem. Die blaam is volledig op Philip II geplaas en gewys op die onreëlmatige verbreking van die plegtige ondernemings deur die koning, sy ondermyning van die goddelike en menslike wette en die besoedeling van alle heilige en sekulêre instellings met sy buitengewone tirannie.¹¹² Aldegonde se *Libellus* het belangrike konstitusionele beginsels beklemtoon en die aantasting waarvan as geregverdigde motivering vir verset voorgelê: Eerstens, was die grondslag van die Nederlandse politieke orde beliggaam in die triniteit van vryheid as onontbeerlike politieke waarde, die privilegies as grondwetlike waarborge van vryheid, en die volksverteenvoordigende instellings as die bewakers van die privilegies. Tweedens, was die vors onderhewig aan die gesag van die volksverteenvoordigende instellings. Derdens, is gewys op die belangrike rol wat vryheid van gewete en godsdienstelange in die politieke lewe speel. Vierdens, is verset geregverdig wanneer die vryheid van die onderdane bedreig word deur die vestiging van 'n monargale sisteem en die gevolglike ontneming van die privilegies en vryhede van die onderdane. Vyfdens, toon dit aan tot welke mate godsdienstige middele misbruik kan word om tirannieke beheer oor die onderdane te vestig.¹¹³ Sesdens, speel die volksverteenvoordigende instelling 'n belangriker rol as wat tot dusver aangevoer is: Die legitieme gesag, eenheid en vooruitgang van 'n land berus op die volksverteenvoordigende vergaderings, wat naas die privilegies en vryhede noodsaaklik is vir die vryheid, vooruitgang en regverdigde regering van die land. Voorafgaande aan die Monargomagiëse tekste van die sewentiger-

---

110 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", p. 52.

111 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", p. 52 e.v.

112 Marnix van St. Aldegonde, "A Defence", p. 23 e.v.

113 Marnix van St. Aldegonde, *Libellus*, fol. H5 e.v.

tot negentigerjare van die sestiende eeu, het Nederlandse versetskrywers reeds in die sestigerjare van die sestiende eeu die volksverteenvoordigende instellings as bewakers van vryheid, uitvoerders van die reg van verset en desnoods afskeiding aanvaar. Die volksverteenvoordigende instellings is nie as *magistratus inferiors* beskou nie, maar dat die vorstelike gesaghebbers in belangrike staatsaangeleenthede die instemming van die volksverteenvoordigende gesag moes hê. Die *Libellus* het reeds in 1571 geargumenteer dat die vorstelikes onderhewig is aan die gesag van die algemene parlemente en bygevolg oor primêre soewereine magte beskik.

5.5 Christelike verset teen tirannie in Marnix se Oraison des Ambassadeurs du Serenissime Prince Matthias Archiduc d' Autriche (1578)

Aldegonde se vertolking van die konstitusionele rol van die privilegies, burgervryhede en volksverteenvoordigende instellings, was die grondslag van sy standpunt oor verset. Sy *Oraison* het sy vroeëre lyn van argumentasie bevat: Die Nederlandse volk was getroue onderdane, lojaal aan Philip II en het die geweld van sy goewerneurs met uitsonderlike geduld en matigheid verduur. Alva se skrikwekkende tirannie is uitgewys en Aldegonde het Don Juan se kwade wil jeens die Nederlande en die gevolglike ruïnering van die land aangetoon: Hy het die privilegies vertrap, sy eed versaak en die land weereens in oorlog gedompel waardeur die volksverteenvoordigende gesag verhoed is om die wapen op te neem. Hy doen vervolgens 'n beroep op die natuurreg, afgedruk in die harte van alle skepsele, om hul oorlewing en gesondheid te verseker.¹¹⁴ Hy verbind die natuurreg aan die handhawing van die privilegies – die volksverteenvoordigende instellings het volgens die natuurreg bevind dat hul privilegies, land en besittings nie aangetas mag word nie¹¹⁵ – insigte wat hul tot gewapende verset gebring het. Aldegonde het die optrede van die volksverteenvoordigende instellings ondersteun. Die privilegies van Brabant het aan die volksverteenvoordigende instellings (en elke individuele burger) die reg verleen om nie alleen die Goewerneur nie, maar ook die vorstelike regeerder ongehoorsaam te wees indien hy die privilegies aantast. Indien Don Juan in die regeringsinstellings van die land in stede van die vors aangestel sou word en die voornoemde privilegies sou aantast, sou hy van sy gesag en waardigheid gestroop wees.¹¹⁶ Ter ondersteuning doen Aldegonde 'n beroep op die Groot Privilegie van 1477

114 Marnix van St. Aldegonde, *Oraison*, fol. E1.

115 Marnix van St. Aldegonde, *Oraison*, fol. E3.

116 Marnix van St. Aldegonde, *Oraison*, fol. E3.

wat deur publieke verdrag- en verbondsluiting in die algemeen en op die hele Nederland van toepassing gemaak is.¹¹⁷ Voorts verklaar Aldegonde dat versoening met Philip II buite die kwessie was omdat die aantasting van die *res publica* dit verhoed het. Teen 1580 het die toestande in die Nederlande, volgens Aldegonde se *Advis d' un affectione* (1580), dermate versleg dat die welsyn van die land en die bestaan van die staat in gedrang gekom het. Volgens die “liefhebber van die algemene belang” was die rede vir die verslegende omstandighede die verwaarlosing van die algemene belang. In plaas van inagneming van die algemene belang, is die meeste mense deur persoonlike passie regeer. Die *Advys* pleit vir samewerking tussen die provinsies en dorpe en die ondersteuning van buitelandse vorste. Die *Advys* verwelkom Anjou – ’n vredeliewende en deugsame man. Anjou word voorgedou as ’n gawe van God omdat die belang van die gemeenskap tot ’n groot hoogte berus op die deugde van die vors: ’n Vors is die fakkel wat die volk verlig en hulle tot goeie dade lei. Indien die vors goed en deugsam is, sal die volk volg; indien hy boos is, sal die volk eweneens soos hy wees omdat elkeen hom volg om sy guns te wen.¹¹⁸

6. Samevatting en slot

Johannes Calvyn se verset-teorie kry gestalte op die breeklyn tussen Middeleeuse Skolastiek en die opkomende monargale absolutisme van die vroeg moderne tyd. Voorts was die vroeg moderne Europese denke vasgevang in die spanningsveld van vorstelike absolutisme teenoor die Doperse staatsnihilisme. Dié spanning oorbrug Calvyn deur ’n Bybelbegronde benadering tot die politieke lewe te bepleit. Sy pleidoorie geskied teen die agtergrond van staatlike individualisering in die politieke domein. Dié groeiende individualisering is gestimuleer deur aandrag vir sterker volksverteenvoordigende Standewese en die teoretiese klem op verteenwoordiging, eenstemmigheid by vorstelike besluitneming, juridiese perke aan vorstelike gesagsuitoefening en beskerming van burgervryhede van onderdane. Calvyn se konstitusionele verset-teorie het aspekte van die groeiende individualisering van die staat as regsverband ingesluit en het ’n groot bydrae gelewer tot beperking van politieke anargie en absolutisme. Hy inkorporeer die voorbereidende werk van Middeleeuse skrywers soos Jean Gerson, Marsilius van Padua en Nicholaus van Cusa

---

117 Marnix van St. Aldegonde, *Oraison*, fol. E3.

118 Marnix van St. Aldegonde, *Advys van Eenen Liefhebber des Nederlands* (1579/1580), fol. A2.

ter begronding van die Reformatoriese konstitusionele verset-teorie. Calvyn se konstitusionele verset-teorie het aktiewe individuele verset uitgesluit en weerstand teen vorstelike tirannie tot die konstitusioneel erkende volksverteenvoordigende strukture beperk. In die politieke praktyk het dit beteken dat laer volksverteenvoordigende strukture van aktiewe verset uitgesluit was. Die Maagdenburg-belydenis (1550) het die spektrum van konstitusionele versetoptrede verbreed deur die normatiewe regsperke van owerheidstirannie tot kompetensie-oorskreidende handelinge van die regeergesag uit te brei en die laer magistratuur as volksverteenvoordigende instellings by versetoptrede te betrek. In die vroeë fases van die Nederlandse opstand teen Philip II se tirannieke optrede – ter beperking van gewetens- en godsdiensvryheid – het die Calvinistiese politieke en godsdienisleier, Marnix van St. Aldegonde, die uitbouing van Calvyn se verset-teorie met vrug kon aanwend ter regverdiging van die rol van die laer magistratuur om tot aktiewe verset teen politieke tirannie oor te gaan, oorskryding van die juridiese ampsperke van vorstelikes as tirannieke optrede uit te wys en burgervryheidsbeskerming as grondslag vir aktiewe onderdaanverset te identifiseer.

Bibliografie

- ARISTOTELES. 1979. *The Politics*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- BURNS, J.H. 2008. *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c.1450*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BURNS, J.H. & GOLDIE, M. 2008. *The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CALVYN, J. 1992. *Institusie*. Die. 1-4. Vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvyn Jubileum Boekefonds.
- CALVYN, J. 1863-1900. *Corpus Reformatorum: Ioannis Calvini Opera Quae Supersunt Omnia*. Vol. XXIX. Reds. G. Baum, E. Cunitz, E. Reuss. Brinsvigae.
- CALVYN, J. 2000. *Calvin Collection*. Ages Digital Library.
- CALVYN, J. 2005. *Opera*. Apeldoorn: Instituut voor Reformatieonderzoek. Digital Library.
- CARLYLE, R.W. & CARLYLE, A.J. 1936. *A History of Mediaeval Political Theory in the West*. Vol. VI. Edinburgh & London: William Blackwood.

- DE SEYSSEL, C. 1558. *La Grant Monarchie De France*. Paris: Estienne Groulleau.
- DURANDT. J.J.F. 1956. Wysgerige Grondslae van die *ius resistende* by Calvin. MA-verhandeling, UOVS.
- FRANCISCUS DE ZABARELLA. Tractatus de Schismata. In: S. Schard (Red.), *Historico Politico Ecclesiastica*. Argentorati: Latzari Zetzneri, pp. 688-711.
- GERSON, J. 1706. Vivat Rex: Solemnis Oratio ex Parte Universitatis Pariensis. In: J. Gerson, *Opera Omnia*. Tomus 4. Antwerpiae: Sumptibus Societatis.
- GIERKE, O. 1958. *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechlichen Staatsheorien*. Aalen: Scientia.
- GIERKE, O. 1987. *Political Theories of the Middle Ages*. Vertaal deur F.W. Maitland. Cambridge: Cambridge University Press.
- GROEN VAN PRINSTERER, G. 1924. *Ongeloof en Revolucie*. Utrecht: Kemink & Zoon.
- JOHANNES MAIR. 1528. *Historia Majoris Britanniae*. Geen plek van uitgawe en drukker vermeld.
- JOHANNES VAN SALISBURY. 1990. *Policraticus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KINGSFORD, C.L. (Red.). 1890. *Song of Lewes*. Oxford: Clarendon Press.
- MARNIX PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE. 1570. *Libellus supplex Imperiatoriae Maestati*. Geen drukker en uitgewer vermeld.
- MARNIX PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE. 1571. *A defence and True Declaration of the Things Lately Done in the Lowe Countrey Whereby May Easily be Seen Whom All the Beginning and Cause of the Late Troubles and Calamities is to be Imputed*. London: Geen uitgewer vermeld.
- MARNIX PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE. 1579/1580. *Advis d' un affectione au bien publique a la bourgeoisie d' Anvers (Advys van een Liefhebber des Nederlands)*. Geen plek van uitgawe en uitgewer vermeld.
- MARNIX PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE. S.j. Oratio Ecclesiarum Christi. In: J.J. Van Toorenenbergen (Red.). *Eene Bladzijde uit de Geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis*. Geen plek van uitgawe en uitgewer, pp. Lxv-xcvii.

-
- MARNIX PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE. 1871. Vraye Narration et Apologie de Choses Passes. In: J.J. van Toorenenbergen (Red.), *Marnix van St. Aldegonde: Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften*, Dl. I. Den Haag: Martinus Nijhoff, pp. 35-133.
- MARNIX PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE. 1871. Van de Beelden afgheworpen in de Nederlanden in Augusto 1566. In: J.J. van Toorenenbergen (Red.), *Marnix van St. Aldegonde: Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften*, Dl. I. Den Haag: Martinus Nijhoff, pp. 3-34.
- MARNIX PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE. 1871. Advys Aengaende den Twist. In: J.J. van Toorenenbergen (Red.), *Marnix van St. Aldegonde: Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften*, Dl. I. Den Haag: Martinus Nijhoff, pp. 135-182.
- MARSILIUS VAN PADUA. 2005. *Defensor Pacis*. Vertaal deur A. Brett. Cambridge: Cambridge University Press.
- NICHOLAUS VAN CUSA. 1608. De Concordantia Catholica. In: S. Schard (Red.). *Historico Politico Ecclesiastica*. Argentorati: Latzari Zetzneri, pp. 285-390.
- NICOLAUS AMSDORF. 1550. *Confessio et Apologia Pastorum Reiquorum Ministrorum Ecclesiae Magdeburgensis*. Magdeburg: Michaellem Lottherum.
- PHILIPPE DE MEZIEREZ. 1969. *Le Songe Du Vieil Pelerin*. Dl. I. Red. G.W. Coopland. Cambridge: Cambridge University Press.
- SABINE, G.H. 1954. *A History of Political Theory*. Bristol.
- SABINE, G.H. 1966. *A History of Political Theory*. London: G.G. Harrap.
- TREWHELLA, M.J. 2013. *The Doctrine of the Lesser Magistrates*. North Charleston: Createspace.
- VAN GELDEREN, M. 1993. *The Dutch Revolt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VENTER, E.A. 1948. 'n Kritiese Beoordeling van Calvyn se Soewereiniteitsleer. Ongepubliseerde D.Div.-proefskrif, UNISA: Pretoria.